

УДК 347.45/47

Л.В. РЕЗНІЧЕНКО, Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРАВО НА ЗАХИСТ ЯК СКЛАДОВА СУБ'ЄКТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА СПОЖИВАЧА ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Ключові слова: суб'єктивне цивільне право, право на вищу освіту, право на захист, вища освіта, правомочність

Сучасна юридична думка накопичила чимало поглядів на зміст цивільного правовідношення. Пропонуються як багатокомпонентні підходи до змістовного наповнення, так і найбільш поширені трьох і двох компонентні конструкції суб'єктивного цивільного права взагалі та права на вищу освіту зокрема. Каменем спотикання двох останніх теорій стала наявність або відсутність у зазначеній конструкції правомочності на захист (притягання).

Щонайменше два підходи змагаються між собою. Апологети першого [1–3] виокремлюють у змісті суб'єктивного права правомочності власних дій носія, правомочності вимоги певної поведінки від третіх осіб та, нарешті, правомочності щодо захисту порушеного права. Прихильники другого [4–7] – В.А. Белов та О.Б. Бабаєв – заперечують наявність третього елементу, розглядаючи захист суб'єктивного права як можливість охоронну, а власне суб'єктивне право, що охороняється – регулятивним. Прихильники триелементного змісту позбавляються можливості розмежувати правовідносини на регулятивні та охоронні. Навіщо «защтовхувати» правомочність на захист в суб'єктивне право всупереч всім вимогам логіки та принципу юридичної економії [8, с.234]?

Метою цієї статті є аналіз концепцій щодо включення до структури суб'єктивного цивільного права правомочності на захист, на

прикладі цивільно-правового захисту права на вищу освіту.

Видатний радянський фахівець у галузі цивільного процесу М.А. Гурвіч, розглядав позовний захист в матеріальному сенсі як особливість в розвитку суб'єктивного матеріального права, як власне суб'єктивне цивільне право в стані здатному до примусового здійснення [9, с.129–135]. З матеріально-правової точки зору, зауважує В.П. Грібанов, немає перепон для того, щоб право на захист розглядалося як одне з правомочностей суб'єктивного цивільного права, що являє собою можливість застосування відносно правопорушника заходів примусового впливу. Втім автор звертає увагу, що по-перше, право на захист виникає лише з порушенням суб'єктивного права або його оспорювання; по-друге, характер вимоги щодо захисту права визначається характером порушеного або оскаржуваного матеріального права [10, с.174–175]. Отже така послідовність не дає приводу об'єднати право на захист з правомочностями на власні і чужі дії суб'єкту. До моменту порушення права правомочність на захист не проявляє себе як самостійний юридичний феномен.

Отже в цьому контексті переконливим є твердження С.Ф. Кечекьяна стосовного того, що суб'єктивне цивільне право являє собою забезпечену законом міру можливої поведінки (право на власні дії) і міру дозволеної поведінки (право на чужі дії) без включення до його складу в якості третього елементу можливості вдатися до заходів державного примусу, оскільки можливість «змусити» супроводжує суб'єктивне право, але не складає його сутності [11, с.58–59].

І навіть за умов порушення суб'єктивного права право на захист не стає елементом його структури, а залишається самостійним правом. Втім та обставина, що охоронне право відтворює в собі матеріальний зміст регулятивного права, що кінець кінцем, тягне примусове його здійснення, створює уявлення, буцімто приму-

совому здійсненню безпосередньо підлягає власне регулятивне право [12, с.16].

Втім, визнаючи регулятивне право основою охоронного, прихильники цієї парадигми зауважують на неможливості упускати з виду того факту, що суб'єктивне право, взяте в межах регулятивного правовідношення, яке не має в собі ознак примусовості, перестає бути юридичним правом. Було б нелогічним стверджувати, що примусовість передає регуляторному праву інше, охоронне право тільки після порушення першого. Всі правові відносини, як і право в цілому, є влада-відношеннями. Це є відношення правового веління. Вона одна – в регулятивних відносинах, інша – в охоронних. Примусовість веління в правовідношенні, що виникає при порушенні регулятивного права, стає реальністю. Втім цей примусовий елемент має місце і в регулятивних правовідносинах. Його знахідка, – зазначає С.О. Зінченко, – завдання теорії, хоча законодавець і правозастосовна практика мають його на увазі [13, с.135].

І дійсно, примусовість в регуляторному суб'єктивному праві не має окремого прояву, проте мається на увазі як самими суб'єктами правовідношення, так і третіми особами. Як зазначає О.Ф. Скакун, присутня «правомочність притягання» [14, с.566–567]. З порушенням суб'єктивного права притягання висувається на перше місце, заступаючи основний зміст порушеного права. І відновлення останнього відбувається за допомогою, тепер вже самостійного, права на захист. Можливість притягнення органічно притаманна регулятивному праву, бо як би вона була відсутня, то не могла б виникнути і при його порушенні.

Зазначена потенційна можливість діє на суб'єктів регуляторних відносин і саме їй треба дякувати за те, що, в цивільно-правовій сфері регулювання, нормою є власне регулювання відношення (у більшості випадків суб'єктивні права і юридичні обов'язки здійснюються без застосування заходів державного примусу [14, с.566–567]), а винятком є

охорона.

Коли мова заходить про визначення сутності права, науковці завжди звертають увагу на його владно-регулятивний характер, на те, що юридична норма, як і право в цілому, не просто соціальний, а особливий державний регулятор суспільних відносин [15, с.74]. Правову владу розглядають як одну з форм (поряд з економічною, політичною, соціальною, ідеологічною) влади. Правовідношення є особливий вид усвідомлених, вольових відносин, бо, перш ніж йому скластися як правовому, воно повинно пройти не просто через волю окремих осіб, а й неодмінно через державну волю суспільства [15, с.75]. Отже стосовно державного примусу можна вести мову про те, що в регулятивних відносинах владність присутня як потенційна можливість, в той час як в правоохоронних вона є реальністю. Потенційність чи то реальність – право у всіх формах свого прояву має власну примусовість, що впливає з його сутності. Щодо державного примусу, то це є зовнішній вплив на суб'єкта, що порушив зобов'язання, який застосовується лише тоді, коли власної владності у регуляторного правовідношення не вистачило.

Власне в самому суб'єктивному цивільному праві, в нашому випадку праві на вищу освіту, проблематично віднайти ті важелі, які повернули б порушене цивільне правовідношення до первинного стану. Доречним був би засіб, який би відновив регулятивне цивільне правовідношення. Потрібен особливий алгоритм, що дозволить реанімувати регулятивне (цивільне) правовідношення відновити порушене суб'єктивне освітнє право. Саме таким засобом і виступає охоронне правовідношення, яке і містить в своїй структурі охоронну правомочність на захист (право на позов). Правомочність на захист, як здатність до примусового здійснення, неможна розглядати в якості одного з обов'язкових елементів суб'єктивного цивільного права, тому що в якості елементів будь-якого явища або предмету виступають такі його складові частини,

без яких явище або предмет не може існувати в притаманній йому якості [16, с.177–178].

Отже забезпеченість суб'єктивного цивільного права як сукупності мір можливої і дозволеної поведінки має свій прояв у вірогідності виникнення нового додаткового права, а саме права на позов, тобто правомочності на захист, яка має свою спрямованість на захист порушеного або такого, що оспорується суб'єктивного цивільного права. Гарантованість і реальність суб'єктивних цивільних прав має свій прояв у тому, що під час появи обставин, які створюють перепони на шляху їх реалізації, у того кому ці прав належать виникає нове, охоронне право, яке не існувало до конфліктної ситуації [17, с.53–54].

Регуляторне суб'єктивне цивільне право і суб'єктивне право на його захист різняться між собою за моментом появи, підставами виникнення, змістом та суб'єктивним складом [18, с.465], а відтак як власне суб'єктивне право, так і право на його захист, являють собою різні правові феномени, бо виникають та знаходяться в динаміці: розвиваються і припиняються за власними закономірностями.

Суб'єктивне цивільне право на вищу освіту, яке підлягає судовому захисту, в будь якому випадку, йде попереду права на позов, під яким розуміється реалізація правомочності на його судовий захист. Суб'єктивне цивільне право на вищу освіту виникає раніше правомочності на його захист тому що необхідність, потреба в судовому захисті такого регуляторного права виникає лише тоді, коли має місце його порушення або оспорування. При цьому слід враховувати, що правомочність на судовий захист як суб'єктивне право виникає після суб'єктивного цивільного права на вищу освіту, що підлягає захисту та існує, зазвичай, в межах строку позовної давності [17, с.53–54]. Сплив строку позовної давності призводить до того, що правомочність на судовий захист, яка виникла з моменту посягання на суб'єктивне цивільне право, припиняє своє існування, при цьому не відбу-

вається зачіпання власне самого суб'єктивного цивільного права на вищу освіту, в разі якщо це суб'єктивне право не знищено у наслідок протиправного на нього посягання [19, с.98]. Диференційованість щодо моменту виникнення і припинення суб'єктивного цивільного права та суб'єктивного права на його захист обумовлює й різницю в підставах виникнення цих суб'єктивних прав.

Отже право на захист має власну, не пов'язану з регулятивним правом, підставу виникнення, а саме – суб'єктивне право і його порушення. До порушення, регулятивне право існує як самостійне явище і лише з порушенням продовжує свій розвиток в часі разом з щойно виниклим правом на захист. Таким чином виникнення і динаміка суб'єктивного цивільного права, яке в нашому випадку є правом на освіту, опосередковується матеріальними фактами реальної дійсності з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин. Щодо правовідносин в галузі освіти таким фактом є укладений договір з надання освітніх послуг. Реалізація зазначеного права залежить лише від його володільця – уповноваженої особи цивільного правовідношення. Виникнення і динаміка суб'єктивного права на захист (права на позов) обумовлене як матеріальними фактами так і процесуальними. І тут, для його реалізації, вже недостатньо лише бажання володільця, який має зацікавленість в зазначеному захисті, потрібне ще волевиявлення держави. Саме держава поклала на себе обов'язок бути гарантом цивільних прав та законних інтересів учасників спірних цивільних правовідносин. Проте функції гаранту держава здійснює не постійно, а лише в межах певного проміжку часу, а саме – строку позовної давності. Таким чином, суб'єктивне право на отримання від держави захисту реально порушеного суб'єктивного цивільного права можливо реалізувати лише в межах строку позовної давності (ст.256 ЦК України). Отже вплив строку позовної давності

сті робить неможливим отримати захист від держави в судовому порядку, проте втрата можливості використати державний захист ніяким чином не припиняє динаміку самого регуляторного суб'єктивного цивільного права. Непрямим підтвердженням цього можна вважати норму, що міститься у п.5 ст.267 ЦК України – якщо суд визнає поважними причини пропущення позовної давності, порушене право підлягає захисту [20].

Природні відмінності містяться і в змісті суб'єктивного цивільного права на вищу освіту та правомочності щодо його захисту. За своїм змістом суб'єктивне цивільне право на вищу освіту є задоволення освітньої потреби управомоченого суб'єкту. У той час як суб'єктивне право на захист (право на позов) за своїм змістовним наповненням є діяльність управомоченої особи, спрямована на усунення перепон у здійсненні суб'єктивного цивільного права на вищу освіту. Таким чином правомочність щодо захисту суб'єктивного цивільного права, на відміну від останнього, пов'язана з об'єктом спору – нематеріальним благом, спрямованим на задоволення освітньої потреби, не безпосередньо, а опосередковано та має свій прояв через способи захисту порушеного права. За своїм змістовним наповненням право на захист і регулятивне право не збігаються, втім їх взаємозалежність є наочною. Пригадаємо, що у разі звільнення вищого навчального закладу від виконання зобов'язання в натурі, заклад залишається зобов'язаним відшкодувати збитки, а то й сплатити неустойку. Наведений приклад демонструє як нетотожність охоронного відношення з регулятивним, так і їхній взаємозв'язок.

Змістовні відмінності між суб'єктивним цивільним правом на вищу освіту та правом на його захист детермінують їх різницю на суб'єктному рівні. Яким би не було порушення суб'єктивного цивільного права воно не в змозі надати його суб'єктам – уповноваженій та зобов'язаній особам, суду як юрисдикційного органу держави, якісно новий рівень

взаємовідносин. У разі, якщо погодитись з М.А. Гурвічем [9, с.129–135] та М.І. Матузовим і розглядати правомочність на судовий захист у межах структури суб'єктивного цивільного права, а саме суб'єктивне право в стані порушення як особливу його модифікацію або «момент життя», довелось би визнати в якості суб'єкта спірного суб'єктивного цивільного права і суд, як представника держави [21, с.114]. З чим навряд чи можна погодитись як з неадекватним сприйняттям правової реальності. Носієм суб'єктивного цивільного права на вищу освіту є потенційний суб'єкт спірного цивільного правовідношення, в той час як суб'єктом права на позов – правомочності на захист – можуть бути не лише потенційні володільці спірного цивільного права, а й інші особи, в освітньому правовідношенні це і батьки споживача освітніх послуг, і державні органи, і навіть організації (як от об'єднання споживачів).

Й, нарешті, остання відмінність, на яку звертає увагу Г.Л. Осокіна, право на позов, як і матеріальне право (інтерес, що охороняється законом), яке підлягає захисту, «пройшовши стадію юридичного факту», само стає суб'єктивним, дотримання якого забезпечується можливістю застосування заходів державного примусу. Однак, на відміну від суб'єктивного права (інтересу, що охороняється законом), право на його захист є не матеріальним, а процесуальним суб'єктивним правом, тому що йому завжди кореспондується обов'язок не контрагента за договором або іншого суб'єкту матеріального правовідношення, а юрисдикційного органу, тобто суду (судді) [18, с.468].

У підсумку зазначимо, що право у всіх формах свого прояву має власну примусовість, що впливає з його сутності. Щодо регулятивних правовідносин, а саме таким є суб'єктивне цивільне право на освіту, владність присутня як потенційна можливість, в той час як у правоохоронних вона є реальністю. Суб'єктивне право на захист є елементом

охоронного процесуального правовідношення і проявляє себе як правомочність, яка існує поза змістом суб'єктивного цивільного права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ломидзе О. Г. Правонаделение в гражданском законодательстве России : монография / О. Г. Ломидзе. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 535 с.
- 2 Цивільне право України : курс лекцій: у 6-ти томах. Т. I. Вид. 2-е виправ. та доп. / [Р. Б. Шишка (кер. авт. кол.) ; О. Л. Зайцев, С. О. Мічурін та ін.] ; за ред. Р. Б. Шишки та В. А. Кройтора. – Х. : Еспада, 2008, – 680 с.
3. Цивільне право України : навч. посібн. / [Ю. В. Білоусов, В. А. Ватрас, С. Д. Гринько та ін.] ; за ред. Р. О. Стефанчука. – К. : Правова єдність, 2009. – 536 с.
- 4 Гордон В. М. Основание иска в составе изменения исковых требований / В. М. Гордон. – Ярославль: Тип. Губ. правл., 1902. – 335 с.
5. Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса. Т. 1: Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия / Е. В. Васьковский. – М. : Изд. братьев Башмаковых, 1913. – XII, 691 с.
6. Рязановский В. А. Единство процесса / Рязановский В. А. ; вступ. ст.: Треушников М. К. – М. : Городец, 1996. – 74 с.
7. Гражданское право : в 3-х т. Т. I / под ред. Сергеева А. П., Толстого Ю. К. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2005. – 765 с.
8. Белов В. А. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / В. А. Белов, А. Б. Бабаев ; под общ. ред. В. А. Белова. – М. : Юрайт-Издат, 2007. – 993 с.
9. Гурвич М. А. Право на иск / М. А. Гурвич ; отв. ред. А. Ф. Клейнман ; Академия наук СССР. Институт права. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1949. – 216 с.
10. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов ; науч. ред. : Ем В. С. ; редкол.: Козлова Н. В., Корнеев С. М., Кулагина Е. В., Панкратов П. А. – 2-е изд., стереотип. – М. : Статут, 2001. – 411 с.
11. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян ; отв. ред.: Строгович М. С. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 187 с.
12. Крашенинников Е. А. Заметки по гражданскому судопроизводству / Е. А. Крашенинников // Категориальный аппарат современной юридической науки : тезисы итоговой науч.-практ. конф. молодых ученых «XXVI съезд КПСС и некоторые актуальные проблемы современного научного знания». – Ярославль : ЯрГУ, 1984. – С. 13–19.
13. Зинченко С. А. Гражданские правоотношения: подходы, проблемы, решения : монография / С. А. Зинченко. – Ростов-на-Дону : Изд. СКАГС, 2011. – 236 с.
14. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Эспада, 2007. – 840 с.
15. Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М. И. Байтин, изд. 2-е, доп. – М. : Право и государство, 2005. – 544 с.
16. Курьлев С. В. О структуре юридической нормы / С. В. Курьлев // Труды Иркутского гос. ун-та им. А. А. Жданова. – 1958. – Т. 27. – Вып. 4. – С. 172–189.
17. Крашенинников Е. А. К учению об исковой давности / Е. А. Крашенинников // Материально-правовые и процессуальные средства охраны и защиты прав и интересов хозяйствующих субъектов. – Калинин, 1987. – С. 43–55.
18. Осокина Г. Л. Курс гражданского судопроизводства России. Общая часть : учебное пособие / Г. Л. Осокина. – Томск : Изд-во Томск. ун-та. – 616 с.
19. Власова А. В. Структура субъективного гражданского права / А. В. Власова. – Ярославль : ЯрГУ, 1998. – 116 с.
20. Цивільний кодекс України // ВВР України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.
21. Матузов Н. И. Личность. Права. Демонстрация

кратия. Теоретические проблемы субъективного права / Н. И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1972. – 292 с.

Резніченко Л. В. Право на захист як складова суб'єктивного цивільного права споживача освітніх послуг / Л. В. Резніченко // Форум права. – 2016. – № 2. – С. 162–167 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_2_26.pdf

Аналізуються існуючі концепції співвідношення суб'єктивного цивільного права та правомочності на його захист. На прикладі права на освіту робиться висновок, що суб'єктивне право на захист є елементом охоронного процесуального правовідношення і проявляє себе як правомочність яка існує поза змістом суб'єктивного цивільного права.

Резніченко Л.В. Право на защиту как составляющая субъективного гражданского права потребителя образовательных услуг

Анализируются существующие концепции соотношения субъективного гражданского права и правомочия на его защиту. На примере права на образование делается вывод, что субъективное право на защиту является элементом охранительного процессуального правоотношения и проявляет себя как правомочность, которая существует за пределами содержания субъективного гражданского права.

Reznichenko L.V. The Right to Protection as a Component of Subjective Civil Rights of Consumers of Educational Services

The article analyzes the existing concepts in relations of subjective civil right and right of defense. In the context of the right to education we conclude that subjective right of defense is an element of protective and procedural legal relationship and manifests itself as the competence that exists outside of the content of subjective civil law.